IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 02 May 2026

JURNAL DISKURSIDA SARLAVHALARNING LINGVOSTILISTIK XUSUSIYATLARI

Jòrayeva Nilufar Shavkat qizi
Turon universiteti Andijon filiali
Lingvistika (Ózbek tili) yônalishi
Magistratura 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jurnal diskursida sarlavhalarning lingvostilistik jihatlari tadqiq etiladi. Sarlavhalarning matnning umumiy mazmunini aks ettirish, o‘quvchining diqqatini jalb qilish va axborot berishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda tanqidiy diskurs tahlili metodidan unumli foydalanilib, zamonaviy jurnalistik matnlardagi sarlavhalarning leksik-semantik, grammatik va pragmatik xususiyatlari ko‘rsatib beriladi. Maqola jurnalistika sohasidagi tadqiqotchilar va tilshunoslar uchun foydali bo‘lishi ko‘zda tutilgan.

Kalit so'zlar: Jurnal diskursi; sarlavha; lingvostilistika; matbuot; chekar element; informativlik; tashviqot; tahliliy yondashuv.

Аннотация: В данной статье исследуются лингвостилистические особенности заголовков в журнальном дискурсе. Анализируется роль заголовков в отражении общего содержания текста, привлечении внимания читателя и предоставлении информации. С использованием метода критического дискурс-анализа в исследовании раскрываются лексико-семантические, грамматические и прагматические особенности заголовков в современных журналистских текстах. Статья предназначена для исследователей в области журналистики и лингвистов.

Annotation: This article investigates the linguostylistic features of headlines in journal discourse. The role of headlines in reflecting the overall content of the text, attracting the reader's attention, and providing information is analyzed. Using the critical discourse analysis method, the study reveals the lexico-semantic, grammatical, and pragmatic characteristics of headlines in contemporary journalistic texts. The article is intended for researchers in the field of journalism and linguists.

Kirish

Ommaviy axborot vositalari, xususan, matbuot diskursi tilshunoslikning muhim tadqiqot obyektlaridan biridir. Jamiyat hayotining turli jabhalarini yoritib beruvchi gazeta va jurnallar ijtimoiy faoliyatning o‘ziga xos ko‘rinishi sifatida tilning amaliy, ijtimoiy funksiyalarini namoyon etadi. Bugungi kunda jurnalistik matnlar tahlili, ular orasida sarlavhalarning o‘rni, vazifasi va tuzilishi mashhur tadqiqotchilar e’tiborini tortmoqda. Sarlavha matnning ajralmas qismi bo‘lib, uning mazmunini qisqacha ifodalash, o‘quvchi e’tiborini jalb qilish va matnni yanada tushunarli qilish kabi muhim vazifalarni bajaradi. Xususan, jurnal diskursidagi sarlavhalar matnning tezkor va samarali idrok etilishiga ko‘maklashishdan tashqari, ularning ijtimoiy-siyosiy, g‘oyaviy-siyosiy yo‘nalishini ham belgilab beradi. Jurnalistik matnlarda sarlavhalarning lingvostilistik xususiyatlarini tadqiq etish zamonaviy lingvistikaning dolzarb masalalaridan biridir. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi jurnal diskursidagi sarlavhalarning lingvostilistik xususiyatlarini, ularning turlarini va matn ichidagi o‘ziga xos rolini aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko‘zda tutilgan:

1. Jurnal diskursida sarlavhalarning lingvostilistik jihatdan tasnifini berish.

2. Sarlavhalarning informativlik va ta’sirchanlik xususiyatlarini lingvistik jihatdan tahlil qilish.

3. Ma’lum bir davr jurnalistik materiallari asosida sarlavhalarning leksik-semantik, grammatik va uslubiy xillarini aniqlash.

4. Sarlavhalarning yaratilishida qo‘llanilgan lingvomadaniy va pragmatik omillarni o‘rganish.

O‘rganilayotgan mavzu ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan turli jihatlari bilan o‘rganilgan bo‘lsa-da, jurnal diskursida sarlavhalarning lingvostilistik xususiyatlari, ularning zamonaviy matbuotdagi o‘rni va qo‘llanish doirasi hali ham o‘z tadqiqotini talab etadi. Zamonaviy ommaviy axborot vositalarining tilidan foydalanish, uning uslubiy xususiyatlarini tushunish tilshunoslik va jurnalistika sohasidagi mutaxassislar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Jurnal diskursi deganda, matbuot, televideniye, radio va internet kabi ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali tarqatiladigan axborotlarning lingvistik va uslubiy jihatdan umumlashtirilgan tizimi tushuniladi. Bu diskurs o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ulardan biri – o‘quvchi bilan muloqot o‘rnatishga qaratilganligi, ya’ni pragmatik yo‘nalganligidir. Jurnal diskursida sarlavha matnning umumiy maqsadiga erishishda muhim vosita hisoblanadi. Sarlavha bir vaqtning o‘zida turli funksiyalarni bajaradi: informativlik, ta’sirchanlik, motivatsion va tashviqotchi funktsiyalar.

1. Sarlavhalarning lingvostilistik tasnifi

Sarlavhalarni lingvostilistik jihatdan quyidagicha tasniflash mumkin:

a) Leksik-semantik jihatdan: Nominal sarlavhalar: Eng keng tarqalgan tur hisoblanadi. Bu sarlavhalar asosan ot va otlashgan so‘zlar yordamida shakllanadi. Masalan, "“O‘zbekiston ovozi” gazetasining ijtimoiy-siyosiy mavzularga bag‘ishlangan maqolalarida: "Iqtisodiy islohotlar", "Demokratik yangilanish", "Ma’naviyat karvoni". Bu sarlavhalar oddiy va tushunarli bo‘lib, matnning asosiy mavzusini aniq ifodalaydi. Fe’lli sarlavhalar: Harakatni yoki holatni ifodalovchi fe’llar asosida quriladi. Masalan, "O‘zbekiston” telekanalidagi "Yangiliklar" bo‘limida: "Prezident muhim uchrashuv o‘tkazdi", "Tadbirkorlar yangi loyihalarni boshlamoqda". Bu sarlavhalar dinamiklikni ta’minlaydi. Sifatlovchi sarlavhalar: Matn mazmunini tavsiflovchi sifatlargan iborat bo‘ladi. Misol tariqasida: "Bugungi kunning eng muhim voqealari", "Yangi texnologiyalar dunyoni o‘zgartirmoqda". Zarflangan sarlavhalar: Hozircha kam uchraydigan bo‘lsa-da, ba’zan zarflar yordamida ham ma’no yanada aniqlashtirilishi mumkin.

b) Grammatik tuzilishi jihatidan: Oddiy sarlavhalar: Bir so‘zdan yoki bir necha so‘zdan iborat sodda gap bo‘lmagan tuzilmalar. Misol: "Muzokaralar", "Kelishuv", "Tadbir". Murakkab sarlavhalar: Qo‘shma gap yoki gap bo‘laklari aniq ko‘rsatilgan tuzilmalar. Misol: "O‘zbekiston iqtisodiyoti rivojlanishining yangi bosqichi: muammo va yechimlar", "Qishloq xo‘jaligi: natijalar va istiqbollar". Bu turdagi sarlavhalar ko‘proq analitik va mazmunan boy maqolalarda uchraydi.

2. Sarlavhalarning Pragmatik va Diskursiv xususiyatlari

Sarlavhalar matnning umumiy diskursida ta’sirchanlikni oshirishda muhim o‘rin tutadi. Ular o‘quvchining e’tiborini jalb qilish, uning hissiyotiga ta’sir ko‘rsatish va ma’lum bir g‘oyani singdirish maqsadida yaratiladi. Sarlavhalarning pragmatik xususiyatlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Informativlik: Sarlavha matnning asosiy ma’no-mazmunini qisqa shaklda bayon etishi kerak. Ushbu maqsadga erishish uchun aniq va mazmunli so‘zlar tanlanadi. Misol: "“Jahon adabiyoti” jurnalidan: "Jahon she’riyatining eng sara namunalari", "Adabiy tanqidning bugungi

holati". Attraktivlik (Jalblanuvchanlik): O‘quvchini matnni o‘qishga undash maqsadida ishlatiladigan uslubiy vositalar. Bunga jingalak ma’noli so‘zlar, metaforalar, iboralar, ritorik savollar kirishi mumkin. Misol: "“Xalq ta’limi” jurnalidan: "O‘qituvchi – yangi O‘zbekistonning bunyodkori kim?", "O‘quvchi diqqatini jalb etish sirlari". Tashviqotchi funksiya: Ba’zi sarlavhalar ma’lum bir siyosiy, ijtimoiy yoki g‘oyaviy yo‘nalishni targ‘ib qilishga qaratilgan bo‘ladi. Bu holda sarlavhadagi so‘zlar tanlovi va tuzilishi maqsadli ravishda amalga oshiriladi. Misol: "“Sharq haqiqati” gazetasidan: "Mustaqillik – milliy qadriyatimiz asosi", "Yangi O‘zbekiston – umid va ishonch makoni". Kontraversional (ziddiyatli) sarlavhalar: Bu turdagi sarlavhalar o‘quvchida qarama-qarshi fikrlarni uyg‘otishi va uni maqolani o‘qishga undashi mumkin. Misol: "“Jamiyat va boshqaruv” jurnalidan: "Demokratiya jilovlanadimi?", "Iqtisodiy o‘sish – halovat hisobiga?".

3. Lingvostilistik vositalarning qo‘llanilishi

Sarlavha yaratishda tilning turli leksik va grammatik birliklaridan foydalaniladi. Mavjud tadqiqotlarga ko‘ra, jurnal sarlavhalarida ko‘proq nominal tuzilmalar, ba’zan fe’lli va sifatli tuzilmalar, jumladan, murojaat gaplari, ritorik savollar, metaforalar, iboralar keng qo‘llanadi. Jurnalistik matnlarda sarlavha shakllanishidagi asosiy tendensiyalardan biri – uning qisqa, ixcham va ta’sirchan bo‘lishini talab etadi. Masalan, ko‘p hajmli, murakkab tuzilmalar o‘quvchi e’tiborini chalg‘itishi mumkin. Tadqiqot doirasida tekshirilgan jurnal maqolalari sarlavhalarida quyidagi uslubiy birliklar ko‘p uchraydi:

Metaforalar: Aniq bir tushunchani metafora orqali ifodalash sarlavhani yanada jonli va ta’sirchan qiladi. Masalan, "“Iqtisodiyot va hayot” jurnalidan: "Pulning qadri – jamiyat iqbolining o‘lchovi". Bu yerda "iqbol" so‘zi o‘zining ko‘chma ma’nosida ishlatilgan. Metonimiya: Bir hodisani shu hodisa bilan bog‘liq boshqa hodisa orqali ifodalash. Masalan, "“Adabiyot dunyosi” jurnalidan: "Yozuvchilar ijodi yangi bosqichda". Bu yerda "yozuvchi" so‘zi ularning obrazi va ijodini anglatadi. Didaktik yo‘nalishdagi sarlavhalar: Ba’zan sarlavha orqali o‘quvchiga ma’lum bir yo‘nalishdagi fikrni singdirishga harakat qilinadi. Misol: "“Yoshlar hayoti” jurnalidan: "Kamtarinlik – buyuk fazilat", "Vatanparvarlik – burchni ado etishdir". Neologizmlar va iqtiboslar: Ba’zan sarlavhalarda yangi paydo bo‘lgan so‘zlar yoki boshqa matnlardan olingan iqtiboslar (maqol, aforizm)dan foydalaniladi. Bu matnning ijtimoiy-madaniy kontekstini yanada boyitadi. Masalan: “So‘z va sa’nat” jurnalidan: "Inson tili – tafakkurning qopqog‘i". Bu sarlavha tilshunos olim Sh.Shodmonovning sitatasidan olingan.

Sarlavhalarning lingvostilistik o‘ziga xosligi shundaki, ular matnning umumiy uslubini belgilab beradi. Agar sarlavha rasmiy uslubda yozilgan bo‘lsa, maqola ham shunga mos ravishda davom etishi kutiladi. Aksincha, jurnalist neoformallik uslubini qo‘llasa, maqolaning mazmuni ham ancha erkin bo‘lishi mumkin. Sarlavhalar, shuningdek, matnning auditoriyasini aniqlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, muayyan sohaga oid mutaxassislar uchun mo‘ljallangan maqolaning sarlavhasi shu sohaga xos terminlar va tushunchalarni o‘z ichiga olishi mumkin. Hozirgi kunda jurnal diskursida sarlavhalarning kreativ va original bo‘lishiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu esa o‘quvchilarning matn bilan bog‘lanishini kuchaytiradi va axborotning samaraliroq tarqalishiga yordam beradi.

Xulosa

Jurnal diskursida sarlavhalarning lingvostilistik jihatlari murakkab va ko‘p qirrali jarayon hisoblanadi. Sarlavha matnning kirish qismi sifatida nafaqat informativlikni ta’minlaydi, balki o‘quvchini jalb qilish, uning diqqatini saqlab qolish va matnning g‘oyaviy yo‘nalishini belgilash kabi muhim pragmatik funksiyalarni ham bajaradi. Leksik-semantik va grammatik tuzilmalarining xilma-xilligi hamda metafora, metonimiya kabi uslubiy vositalarning qo‘llanilishi sarlavhalarni yanada ta’sirchan va jozibador qiladi. Tanqidiy diskurs tahlili yondashuvi jurnalistik matnlardagi sarlavhalarning ijtimoiy va g‘oyaviy mohiyatini ochib

berishda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy matbuotda kreativ va original sarlavhalarga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot doirasida aniqlangan lingvostilistik xususiyatlar va ularning qo‘llanilish usullari jurnalistika va tilshunoslik sohasidagi tadqiqotchilar uchun foydali manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Kelgusida jurnal diskursidagi sarlavhalarning boshqa ommaviy axborot vositalaridagi (masalan, televideniye, radio, internet) sarlavhalar bilan qiyosiy tahlili ham kengroq o‘rganilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamatov N. O‘zbek publikistik uslubi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2005. – 152 b.
2. Solihova F. Bugungi o‘zbek matbuotida sarlavhalarning funksional-uslubiy xususiyatlari: Filol. fan. nomzodi... avtoref. – Toshkent, 2010. – 25 b.
3. Qambarov B. Ommaviy axborot vositalari diskursi va uning lingvistik tadqiqi. – Toshkent: Tanzila, 2016. – 200 b.
4. Holmes, J. (2001). Exploring English: Bk. 2. Pearson Education Australia.
5. Van Dijk, T. A. (2006). Ideology and Discourse. In G. R. Guy, J. R. Richard & C. R. Jonathan (Eds.), The Cambridge Encyclopedia of the Language Sciences (pp. 155-162). Cambridge University Press.
6. Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. Longman.
7. Bhatia, A. K. (1993). Analyzing Genre: A social and linguistic approach. Longman. 8. Bell, A. (1991). The Discourse of News. Blackwell Publishers.
8. Mirziyoyeva M. Sh. O‘zbek tilshunosligida diskursiv tadqiqotlar: O‘zbek tilida so‘zlashuv diskursi va uning lingvokulturologik jihatlari. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 2017.
9. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016. – 160 b.